

JAHON TILSHUNOSLIGIDA LUG'ATCHILIK MASALALARI

Tilovova Go'zal Rustamovna

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Zokirova Gulsevar Davron qizi

Iqtisodiyot va Pedagogika universiteti filologiya va tillarni o'qitish:

(o'zbek tili) yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jahon tilshunosligida lug'atchilik (leksikografiya) fanining tarixiy shakllanish bosqichlari, uning nazariy va amaliy yo'nalishlari hamda zamonaviy rivojlanish tendensiyalari atroflicha tahlil qilinadi. XX–XXI asrlarda korpus lingvistikasi va raqamli texnologiyalar rivoji natijasida lug'atchilikning yangi bosqichga ko'tarilgani, so'z ma'nolarining real nutq kontekstida tahlil qilinishi va statistik ma'lumotlarga asoslangan holda izohlanishi asoslab beriladi. Elektron leksikografiya, korpus asosidagi lug'atlar, kognitiv va ko'p tilli lug'atchilikka tayangan avtomatik leksikografiya zamonaviy lug'atchilikning yetakchi yo'nalishlari sifatida tavsiflanadi, elektron lug'atlarning ta'lim jarayonidagi didaktik imkoniyatlari, tarjima amaliyoti va tabiiy tilni qayta ishlash tizimlaridagi o'rni ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Lug'atchilik (leksikografiya), izohli lug'at, ko'p tilli lug'at, korpus lingvistika, elektron leksikografiya, semantika, til tizimi*

Til inson tafakkuri va ijtimoiy ongining asosiy ifodachisi bo'lib, uning leksik boyligi jamiyatning tarixiy taraqqiyoti, madaniy qadriyatlari va intellektual darajasini aks ettiradi. Til birliklari, xususan, so'zlar tizimi vaqt o'tishi bilan o'zgarib, yangilanib boradi. Ana shu jarayonda lug'atchilik (leksikografiya) til boyligini saqlash, tartibga solish va ilmiy jihatdan izohlashning eng muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, lug'atchilik har bir tilning "madaniy xotirasi" bo'lib, tilning tarixiy va zamonaviy holatini hujjatlashtiradi.

Jahon tilshunosligida lug'atchilik mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, u nafaqat so'zlarni jamlash, balki til tizimini chuqur tahlil qilish, leksik birliklar o'rtasidagi semantik, paradigmatic va sintagmatic munosabatlarni aniqlash bilan shug'ullanadi. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko'ra, lug'atchilik ikki asosiy yo'nalishga bo'linadi: nazariy leksikografiya va amaliy leksikografiya. Nazariy leksikografiya lug'at tuzishning ilmiy prinsiplari, so'z ma'nosini tavsiflash metodlari, lug'at makro- va mikrostrukturasi, leksik birliklarning tanlanish mezonlari kabi masalalarni o'rganadi. Bu yo'nalishda so'zning semantik tuzilishi, polisemiyalilik, sinonimiya, antonimiya, omonimiya kabi hodisalar markaziy o'rinni egallaydi. Ferdinand de Sossyur, Leonard Bloomfield, Stephen Ullmann, Noam Chomsky kabi olimlarning ishlari tilni tizim sifatida talqin qilish orqali zamonaviy leksikografiyaning nazariy poydevorini yaratdi. Amaliy leksikografiya esa izohli, tarjima, terminologik, frazeologik, etimologik va ko'p tilli lug'atlarni tuzish bilan shug'ullanadi. Ushbu yo'nalishda ilmiy nazariya bevosita amaliy mahsulot — lug'at shaklida namoyon

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

bo'ladi. Zamonaviy lug'atchilikda so'zning shakliy, semantik va uslubiy jihatlarini bir butun holda ifodalash asosiy maqsad sifatida qaralmoqda.

Lug'atchilikning ildizlari qadimgi sivilizatsiyalarga borib taqaladi. Qadimgi Sharqda so'zlar ro'yxati diniy matnlarni sharhlash, muqaddas yozuvlarni tushuntirish hamda ta'limiy ehtiyojlar asosida tuzilgan. Arab tilshunosligida Xalil ibn Ahmad Farohidiyning "Kitob al-ayn" asari leksikografiya tarixida muhim burilish nuqtasi bo'lib, unda so'zlar fonetik tamoyil asosida tizimlashtirilgan. Yevropa lug'atchiligi o'rta asrlarda shakllanib, XVIII asrga kelib ilmiy bosqichga ko'tarildi. Samuel Johnsonning "A Dictionary of the English Language" (1755) asari ilmiy asosda yaratilgan birinchi mukammal izohli lug'atlardan biri hisoblanadi. XIX asrda boshlangan "Oxford English Dictionary" (OED) loyihasi esa har bir so'zning tarixiy rivoji, ma'no o'zgarishlari va real nutqdagi qo'llanma misollarini keltirish orqali tarixiy-leksikografik yondashuvni joriy etdi. XX asrda korpus lingvistikasi va kompyuter texnologiyalarining rivoji lug'atchilikda tub burilish yasadi. Endilikda so'zlar faqat abstrakt ma'no darajasida emas, balki real nutq materiallari asosida tahlil qilinmoqda. Korpus asosidagi lug'atlar milliardlab matnlar tahliliga tayangan holda so'zlarning ishlatilish chastotasi, tipik birikmalari va uslubiy xususiyatlarini aniqlash imkonini bermoqda. Elektron leksikografiya zamonaviy lug'atchilikning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lib, onlayn platformalar, mobil ilovalar va interaktiv tizimlar orqali foydalanuvchiga tezkor va qulay axborot taqdim etadi. Cambridge, Oxford Learner's Dictionary, Merriam-Webster, Collins kabi lug'atlar raqamli formatda til o'rganish va ilmiy tadqiqotlar uchun muhim manbaga aylangan.

Zamonaviy tilshunoslikda elektron texnologiyalari asosida avtomatik leksikografiya shakllanmoqda. Ushbu yo'nalishda yangi so'zlar, neologizmlar va ularning ma'nolari avtomatik tarzda aniqlanib, real vaqt rejimida yangilanmoqda. Kognitiv lug'atchilik esa so'z ma'nolarini inson tafakkuri, madaniy tajriba va konseptual tizim bilan bog'liq holda talqin qilishga qaratilgan. Ko'p tilli leksikografiya globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo muloqotning muhim vositasiga aylanib, tarjima jarayonlari va xalqaro ilmiy aloqalarda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy lug'atchilik shu tariqa oddiy so'zlar majmuasi emas, balki murakkab axborot va bilim tizimi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Lug'atchilik bugungi kunda tilshunoslikning eng dinamik va istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilni normallashtirish, madaniy me'yorlarni belgilash va ilmiy bilimlarni uzatishda muhim o'rin tutadi. Elektron texnologiyalarga asoslangan lug'atlar ta'lim, tarjima va tabiiy tilni qayta ishlash jarayonlarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Kelajakda lug'atlar inson va mashina o'rtasidagi tabiiy til aloqasini ta'minlovchi, sun'iy ong bilan integratsiyalashgan bilim bazalari sifatida rivojlanishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hojiyev A. "Leksikologiya va leksikografiya asoslari" Toshkent O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G'OYALAR

2. Jo'rayev O. O'zbek leksikografiyasi tarixidan-Toshkent:Fan.2015
3. Mahmudov N. Rasulov R. Hozirgi o'zbek adabiyot tili- Toshkent o'qituvchi.2013.
4. Tilovova G. Leksikografiya-so'zlarning semantik tuzilishini tadqiq etuvchi lingvistik soha sifatida. Xorazm ma'mun akademiyasi axborotnomasi.2024.329-331-b
5. Tilovova G Leksikografik resurslarni raqamlashtirish va axborot texnologiyalarini qo'llash asosida onlayn lug'atlar yaratish. Innovative Development in Educational Activities.53-58-b. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14706772>